

NORBERT SZKLARZEWSKI

ORCID: 0000-0002-5332-8996

Pieter M. Judson, *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*, tłum. Sławomir Patlewicz, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2017, s. 478.

DOI: 10.15290/sp.2018.26.12

Pieter M. Judson napisał książkę *The Habsburg Empire. A New History* (polskie wydanie z 2017 r. nosi tytuł *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów*). Historyk, który urodził się w Utrechcie, od 2014 r. prowadzi badania we Florencji na prestiżowym Europejskim Instytucie Uniwersyteckim¹. Wcześniej Holender pracował m.in. na zajmującej wysokie miejsca w rankingach amerykańskich uczelni prywatnych słynnej Swarthmore College². Jego dotychczasowe zainteresowania badawcze dotyczyły ruchów rewolucyjnych i kontrrewolucyjnych. Z biegiem lat swoją uwagę Judson ukierunkował na praktykowane przez austriackich decydentów sposoby zarządzania niegdyśniejszym Imperium Habsburskim, zaś aktualnie zagłębia się w badaniach nad przypadkami zmiany płci w XIX-wiecznym Wiedniu³. Wydaje się jednak, iż właśnie *The Habsburg Empire. A New History* jest i jeszcze długo będzie najważniejszą książką napisaną przez tego władającego sześcioma językami (w naukowym życiorysie wymienił angielski, czeski, duński, francuski, niemiecki, włoski) holenderskiego uczonego. We wspomnianej pracy Autor

---

¹ Jest to placówka naukowo-dydaktyczna, która została założona przez kraje członkowskie Wspólnot Europejskich w 1972 r. Prowadzi zaawansowane badania obejmujące historię, ekonomię, prawo oraz nauki polityczne i społeczne.

² Wśród absolwentów tej uczelni można wymienić choćby kilku laureatów Nagrody Nobla i wiele czołowych postaci świata biznesu, nauki i polityki.

³ Dorobek Judsona obejmuje m.in. niewydane w Polsce: *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire 1848–1914*, Ann Arbor 1996; *Wien Brennt. Die Revolution 1848 und ihre liberale Erbe*, Wien 1998. Zob. też: P. M. Judson et al., *Constructing Nationalities in East Central Europe, Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge 2006.

skoncentrował się na relacjach władców wywodzących się z domu Habsburgów z lokalnymi społecznościami Europy Środkowej. W szerokim zakresie omówił też zawirowania, stanowiące jeden ze skutków postępu cywilizacyjnego, które w znacznym stopniu wpłynęły na przyszłość cesarstwa⁴.

Okres dominacji Habsburgów w Europie Środkowej często jest dziś łączony z niezbyt pozytywnymi ocenami związanymi z ekonomicznym zacofaniem czy też długotrwałymi i zabójczymi dla integralności państwa konfliktami narodowościowymi. Tymczasem, jak unaoczniał Judson, okazało się, że poczynając od ostatniego ćwierćwiecza dwudziestego stulecia, naukowcy zajmujący się historią Europy Środkowo-Wschodniej zakwestionowali większość takich dotyczących monarchii niekorzystnych stereotypów rozpowszechnionych przez historyków niewolnych od ideologii państwa narodowego. Ta „rewolucja” w zmianie charakteru badań z narodowego (odnosi się to do wcześniejszej koncentracji wyłącznie na problematyce narodowej) na ponadnarodowy i interdyscyplinarny (od tego momentu perspektywa badawcza stopniowo przesuwana się w stronę regionów i procesów rozwojowych) pozwoliła intelektualistom na wysnuwanie odważnych i niesza-blonowych konstatacji. I właśnie dlatego *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów* pozwala czytelnikowi zobaczyć monarchię z możliwie najszerzej perspektywy.

Recenzowana książka obejmuje wstęp, osiem rozdziałów oraz epilog zwięźle opisujący losy krajów powołanych do życia na gruzach zamierchłej potęgi. W swoich badaniach Judson uwzględnił szeroki zakres zagadnień – gospodarkę, kulturę, politykę, religię i socjologię. Niestety, wątki dotyczące dyplomacji potraktował zbyt pobieżnie i niezaprzecalnie ten powierczony zarys działań kolejnych Habsburgów na europejskiej scenie politycznej nie zaspokoi ciekawości czytelników. Ponadto, polskich odbiorców może poruszyć widoczny w początkowych fragmentach pracy krytyczny stosunek holenderskiego historyka do ziem pozyskanych przez austriackich władców kosztem I Rzeczypospolitej, na których reformatorsko nastawieni Maria Teresa i Józef II mieli przeprowadzić eksperyment polegający na wdrożeniu oświeceniowych praw i instytucji, i tym samym urzeczywistnić misję ucywilizowania Europy Wschodniej. Jednak w dalszej części książki badacz pisze o Galicji nie tylko negatywnie – w każdym z rozdziałów konsekwentnie naświetla postępujący rozwój tego regionu.

---

⁴ Za najbardziej znaną polską pracę na temat dziejów monarchii Habsburgów należy uznać napisaną przez Henryka Wereszyckiego *Historię Austrii*, Wrocław 1986.

Momentem, od którego Judson rozpoczął swój wywód jest 1770 r., kiedy to Maria Teresa w celu stworzenia skuteczniejszych instytucji do budowania „nowoczesnego” społeczeństwa nakazała armii przeprowadzenie pierwszego spisu ludności ustalającego liczebność, zdrowie i wykształcenie. Ów rejestr prowadził do reorganizacji dotychczasowych stosunków władzy centralnej z poddanymi – odtąd pozycja prawna jednostek była określana wyłącznie względem państwa. Tym strategicznym manewrem Maria Teresa pozyskała sympatię niechętnego uprzywilejowanej szlachcie chłopstwa i jednocześnie o kilkanaście lat wyprzedziła francuskich rewolucjonistów. Na temat realizacji nowej wizji społeczeństwa przez cesarzową i jej syna Józefa II mowa jest w dwóch pierwszych rozdziałach monografii.

Druga część tej ambitnej pracy obejmuje lata od ostatecznego upadku Napoleona Bonaparte do czasów na niedługo przed wybuchem ludowych zrywów rewolucyjnych określanych zwykle mianem Wiosny Ludów. Historyk zaproponował tu refleksje na temat rozdźwięku pomiędzy silnie dążącym do centralizacji, niespecjalnie rozsądnym, cesarzem Ferdynandem I i jego skrajnie zachowawczym wpływowym ministrem spraw zagranicznych Klemensem von Metternichem, a dynamicznymi i poszukującymi innowacji grupami zawodowymi, które w innych państwach decydowały o tempie rozwoju gospodarczego: „w latach 1815–1848 znalazło się w Imperium dość niezależnych sił – rolników, przedsiębiorców, inżynierów i uczonych – podtrzymujących oświeceniowo-absolutystyczne wizje Józefa I i Leopolda i propagujących je usilnie mimo niechęci ówczesnej władzy” (s. 112). Holenderski intelektualista nie szczędził krytycznych spostrzeżeń pod adresem wskazanych polityków – wytknął tutaj m.in. zaniedbania takich regionów jak Galicja (w jego zapatrywaniach w tej części cesarstwa od śmierci Józefa II niewiele się zmieniło!), Węgry i Dalmacja.

W dalszej kolejności badacz skoncentrował uwagę na wydarzeniach Wiosny Ludów i wynikających z niej następstwach. I przyznać trzeba, że ten fragment został napisany w sposób, który może zaimponować. Autor, posługując się zapadającym w pamięć stylem pisarskim, poczynając od galijskiego preludium, a kończąc na objęciu rządów przez Franciszka Józefa, przejrzyście przedstawił kolejne etapy rewolucji, zaakcentował skutki, a jednocześnie wspominał o nieśmiałych planach zjednoczenia państw niemieckich, co wkrótce okazało się jedną z głównych inspiracji do budowy nowego dualistycznego państwa.

W piątym rozdziale holenderski badacz scharakteryzował całkowicie nieudaną próbę skrajnej centralizacji prowadzonej przez Franciszka Józefa w latach 1849–1859. W tej części opisu dziejów habsburskiego imperium po-

jawilo się relatywnie dużo obserwacji dotyczących się nieudolnych posunięć na europejskiej scenie politycznej. Fragment ten zapewne znajdzie uznanie w oczach tych czytelników, którzy interesują się geopolityką i dziejami dyplomacji, albowiem Judson tym razem wnikliwie przeanalizował konsekwencje klęsk cesarskiej armii kolejno w wojnach z Francją i Piemontem o zjednoczenie Włoch oraz z Prusami o przodownictwo w Związku Niemieckim. Wyraził także nieprzychylny osąd o biernej postawie monarchii w trakcie zmagani krymskich – miał tutaj na względzie stratę dotychczasowego rosyjskiego sojusznika, z którym niedługo potem Austro–Węgry podjęć miały rywalizację o Bałkany. W spostrzeżeniach Judsona te niepotrzebne wysiłki militarne (paradoksalne, że chęć zdobycia wpływów w Europie Południowo-Wschodniej stanowiła główną motywację do rozwoju gospodarczego) i będące ich konsekwencją kryzysy finansowe doprowadziły w 1866 r. do upadku systemu, który powinno się kojarzyć z jego twórcą Alexandrem Bachem.

Należy żałować, iż holenderski badacz, poza kilkoma refleksjami, tak niewiele miejsca poświęcił samej kwestii utworzenia Austro-Węgier. W książce nie znajdziemy szczegółowego omówienia ustawy zasadniczej z 1867 r. Odnosząc się do ziem zaboru austriackiego, Judson zasygnalizował początkowo nieprzychylnie stanowisko miejscowych elit w stosunku do budowy nowego kraju, acz wraz z upływem czasu galicyjscy działacze mieli osiągnąć znaczną autonomię w sprawach wewnętrznych (chodziło tutaj chociażby o polonizację administracji krajowej i przywrócenie języka polskiego w zgermanizowanym szkolnictwie wyższym).

Następną część swoich refleksji nad dziejami austro-węgierskiej monarchii holenderski uczony rozpoczął od omówienia niesłusznych, jak się wydaje, opinii badaczy doszukujących się w głębokim zróżnicowaniu kulturowym przyczyn wystąpienia konfliktów narodowościowych pod koniec XIX w. Autor twierdząc, że owe antagonizmy stanowiły formę zwyczajnych zmagani politycznych nacjonalistów, nie zaś całych populacji, zajął w tej dyskusji całkowicie przeciwstawne stanowisko. By dowieść swoich racji zdecydował się na zestawienie składu narodowego imperium Franciszka Józefa I z innymi ówczesnymi potęgami, i udowodnił, iż te gwałtowne sprzeczności oraz różnorodność lingwistyczna cechowały niemal wszystkie państwa. Holenderski uczony równie nieprzychylnie odniósł się do tez, jakoby pod koniec XIX w. dualistyczna monarchia wykazała brak umiejętności rządzenia wielonarodowym społeczeństwem, co rzekomo osłabiło legitymację ustroju i rządzącej dynastii. W tym dotyczącym w znacznym stopniu kultury rozdziale, w czytelny sposób przedstawił zupełnie różne strategie dwóch dominujących w państwie nacji w sprawach językowych. O ile węgierscy władarze

dążyli do „madziaryzacji” obcego elementu, to ich austriaccy odpowiednicy postanowili wykorzystać zróżnicowanie społeczne do promowania idei jedności w różnorodności, czego efekt stanowiła chociażby wystawa światowa w Wiedniu.

Opisując sytuację w ostatnich dziesięcioleciach przed wybuchem Wielkiej Wojny Judson zwrócił uwagę na ówczesne, niezbyt optymistyczne nastroje panujące w monarchii. Przytoczył osądy polityków-obszerników, którzy pesymistycznie wieszczili paraliż instytucji wewnętrznych przez masowe ruchy polityczne (owych przenikliwych obywateli martwiło uaktywnienie się marksistowskiego socjalizmu i separatystycznych nacjonalizmów), jak również dostrzegali niemożność sprostaną gwałtownym przemianom. Co więcej, wśród elit miało dominować poczucie, że tę bezsilność i powszechną apatię może przerwać wyłącznie jednoczący społeczeństwo konflikt militarny. Uwzględniając te pesymistyczne komentarze i równocześnie patrząc na problem o wiele szerzej, niż uczynili to ówcześni decydenci, holenderski badacz odważnie uznał, iż wszelkie masowe ruchy polityczne mieściły się w ramach struktur i oczekiwań kreowanych przez cesarza, i to niekoniecznie one ponoszą odpowiedzialność za nadchodzącą katastrofę.

W ostatnim rozdziale dotyczącym okresu Wielkiej Wojny Judson zupełnie zrezygnował z choćby powierzchownego nakreślenia historii militarnej czy dziejów dyplomatycznych tego okresu. Autor *The Habsburg Empire. A New History* skupił się na problemach zaopatrzeniowych, z których rozwiązaniem ze wszystkich pierwszoplanowych państw uczestniczących w zmaganiach wojennych, to właśnie dyktatura wojskowa pośpiesznie wprowadzona w miejsce dualistycznej monarchii, radziła sobie zdecydowanie najgorzej. Okazało się bowiem, że ojczyzna oczekuje ofiarności i jednocześnie nie potrafi wywiązać się ze swojego zadania zapewnienia podstawowych potrzeb umożliwiających fizycznie przetrwanie ciężkich czasów. I właśnie tutaj historyk, w opozycji do innych badaczy, upatrywał głównych przyczyn zniknięcia z mapy świata niegdysiejszej potęgi – w najwyższym stopniu odpowiadały za to przerażające ubóstwo i klęska militarna oraz stopniowo rodząca się całkowita obojętność obywateli i odejście od patriotyzmu imperialnego.

Judson w bardzo zwięzłym podsumowaniu zamknął swoje rozważania stwierdzeniem o niemożności wskazania konkretnej daty śmierci państwa Habsburgów. Autor podkreślił, iż słabnącą dzień po dniu dawną więź obywateli i imperium należy uznać za główną przyczynę upadku cesarstwa. Z chaosu wywołanego przeobrażeniami geopolitycznymi powstały nowe państwa, które jeszcze przed długi czas miały czerpać z niedawnego dziedzictwa, czemu historyk poświęcił kilka stron w epilogu.

Reasumując, należy stwierdzić, że pojawienie się *The Habsburg Empire. A New History* może zmienić dominujące interpretacje zarówno dobrze zorientowanych w dziejach epoki historyków, jak i niezajmujących się na co dzień losami austriackiej monarchii polskich odbiorców historii. Natomiast tym czytelnikom, którzy nie posiadają szerokiej wiedzy z zakresu historii społecznej XIX-wiecznej Europy Środkowej ta przełomowa książka posłużyć może za użyteczne – choć nie jest to najłatwiejsza lektura – wprowadzenie. Trzeba też zauważyć, że Judson niemal w całości oparł swoją pracę na źródłach niemieckojęzycznych (trzeba jednak odnotować, iż na terenach cesarstwa język niemiecki pełnił funkcję *lingua franca*), co być może skutkowało wcześniej wspomnianymi nadmiernie krytycznymi konkluzjami na temat Galicji. W takim samym stopniu polscy czy ukraińscy pasjonaci historii niekoniecznie dobrze przyjmą fakt, iż Autor więcej uwagi aniżeli pozostałym krajom koronnym przeznaczył w swoim opracowaniu Arcyksięstwu Austriackiemu, Czechom i Węgrom. Wskazane uwagi nie mogą jednak zmienić ogólnej wysokiej oceny recenzowanej pracy. Książka holenderskiego historyka posiada ogromną wartość merytoryczną. *Imperium Habsburgów. Wspólnota narodów* to dzieło niemal najwyższej próby na wielu poziomach – Autor napisał je z rozmachem, w sposób przemyślany podzielił i świetnie skonstruował. Dodatkowym zaś walorem opracowania jest strona ikonograficzna, o co zadbało Wydawnictwo Bellona.

Norbert Szklarzewski – mgr, absolwent Stosunków Międzynarodowych na Uniwersytecie w Białymstoku

e-mail: nor.szklarz.1990@gmail.com